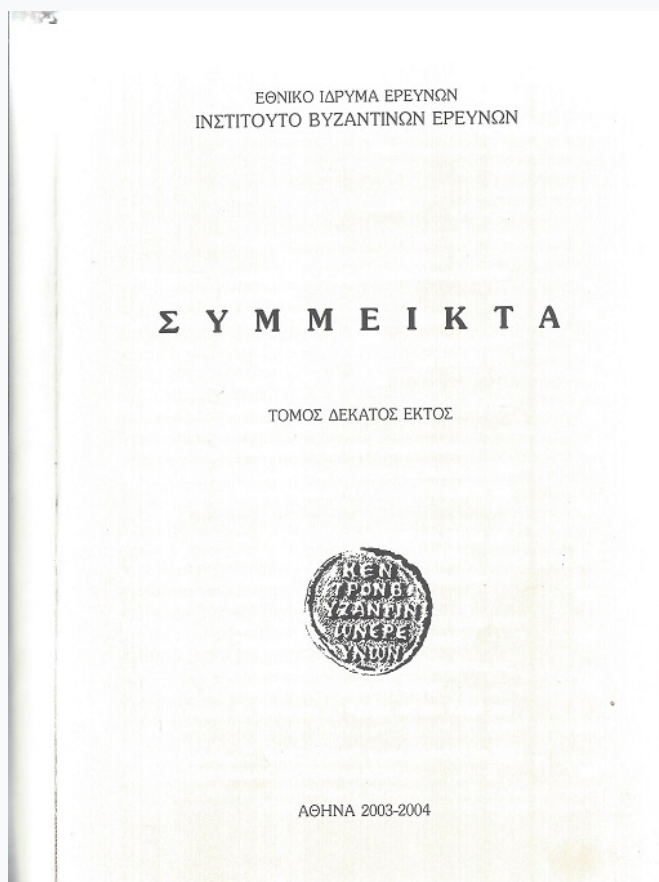

Byzantina Symmeikta

Vol 16 (2003)

SYMMEIKTA 16

**Παλινωδίες στη νομοθεσία των Μακεδόνων: Η
κακοποίηση των έγγαμων γυναικών και ο Βίος της
Θωμαΐδος της Λεσβίας**

Κατερίνα ΝΙΚΟΛΑΟΥ

doi: [10.12681/byzsym.906](https://doi.org/10.12681/byzsym.906)

Copyright © 2014, Κατερίνα ΝΙΚΟΛΑΟΥ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Κ. (2008). Παλινωδίες στη νομοθεσία των Μακεδόνων: Η κακοποίηση των έγγαμων γυναικών και ο Βίος της Θωμαΐδος της Λεσβίας. *Byzantina Symmeikta*, 16, 101–113. <https://doi.org/10.12681/byzsym.906>

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ

ΠΑΛΙΝΩΔΙΕΣ ΣΤΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΤΩΝ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ:

Η κακοποίηση των εγγάμων γυναικών και ο *Βίος* της Θωμαΐδος της Λεσβίας

Το 10ο αιώνα εμφανίζεται στη βυζαντινή αγιολογία, και επομένως επιχειρείται να προπαγανδιστεί στη βυζαντινή κοινωνία, νέος τύπος γυναικείας αγιότητας όπου έχει ενσωματωθεί ο θεσμός του γάμου. Πρόκειται για τον τύπο αγίας που προβάλλεται στους *Βίους* της Θεοφανούς († 895 ή 896)¹, συζύγου του Λέοντος Σ', της Μαρίας της Νέας († 902/903)² και της Θωμαΐδος της Λεσβίας (έζησε τις πρώτες δεκαετίες του 10ου αι.)³. Ως σήμερα οι τρεις *Βίοι* έχουν επαρκώς μελετηθεί και έχουν διατυπωθεί συμπληρωματικές μεταξύ τους ερμηνείες του φαινομένου⁴. Δεν έχει, όμως, δοθεί η δέουσα βαρύτητα σε ένα κοινό στοιχείο των *Βίων* της Μαρίας και της Θωμαΐδος, το οποίο συνέβαλε στο θάνατό τους και αποτέλεσε αποφασιστικό παράγοντα που οδήγησε τις δύο γυναίκες, κυρίως τη Θωμαΐδα, στην αγιότητα. Είναι η κακοποίηση και ο αναίτιος ξυλοδαρμός που υφίσταντο από τους συζύγους τους σε όλη τη διάρκεια της ζωής τους⁵. Η ερμηνεία αυτής της ιδιαιτερότητας των δύο *Βίων* θα επιχειρηθεί εδώ σε

1. *Βίος και πολιτεία της αγίας και ενδόξου θαυματουργού βασιλίδος Θεοφανώς*, έκδ. Ed. KURTZ, *Zwei griechische Texte über die Hl. Theophano, die Gemahlin Kaisers Leo VI*, *Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de St. Petersburg*, VIII s., 3/2, 1898, 1-24.

2. *Βίος και πολιτεία καὶ μερική θαυμάτων διήγησις τῆς μακαρίας καὶ ἀοιδίμου Μαρίας τῆς νέας*, AASS Nov. IV, 692-705.

3. *Βίος και πολιτεία τῆς ὁσίας καὶ θαυματουργοῦ Θωμαΐδος*, AASS Nov. IV, 234-242.

4. Evelyne PATLAGEAN, *L'histoire de la femme déguisée en moine et l'évolution de la sainteté féminine à Byzance*, *Studi Medievali* 17, 1976, 597-623 (= Η ΙΔΙΑ, *Structure sociale, famille, chrétienté à Byzance*, Λοδίνο, 1981, αρ. XI): Αγγελική ΛΑΪΟΥ, *Η ιστορία ενός γάμου: Ο Βίος της αγίας Θωμαΐδος*, *Πρακτικά τοῦ Α' Διεθνoῦς Συμποσίου «Ἡ Καθημερινή ζωή στὸ Βυζάντιο. Τομὲς καὶ συνέχειες στὴν ἑλληνιστικὴ καὶ ρωμαϊκὴ παράδοση»*, Αθήνα 1989, 237-251.

5. Ο θάνατος της Μαρίας της Νέας ήταν αποτέλεσμα κακομεταχείρισης από το σύζυγό της, αλλά οφειλόταν και σε ατύχημα (*Βίος Μαρίας τῆς Νέας*, 696 κεφ. 9-10). Η περίπτωση της Θωμαΐδος είναι περισ-

συνάρτηση με τις κοινωνικές ανάγκες της εποχής αλλά και με όσες απέρρεαν από την αλλαγή της νομοθεσίας των Μακεδόνων αυτοκρατόρων. Η αναζήτηση των αιτίων, που οδήγησαν το βιογράφο της Θωμαΐδος να υπερτονίσει το συγκεκριμένο μαρτύριο της ηρωίδας του, θα συμβάλει και στην επιστημονική συζήτηση που έχει ξεκινήσει στη δεκαετία του 1980 σχετικά με το χρόνο δημοσίευσης του *Πρόχειρου Νόμου* και της *Εισαγωγής*.

Είναι γνωστό ότι οι δύο φορείς ιδεολογίας, Εκκλησία και Πολιτεία, που είχαν τη δυνατότητα με κανόνες και νόμους να επιβάλλουν τις θέσεις τους γύρω από το θεσμό του γάμου, από τους πρώτους κιόλας αιώνες της χριστιανικής Εκκλησίας δεν συνέπλεαν πάντα. Με αφορμή ακραίες θέσεις τους, οι δύο αυτοί φορείς έρχονταν σε σύγκρουση και τότε επιβάλλονταν τροποποιήσεις στις γαμήλιες τελετουργίες και στις νομοθετικές ρυθμίσεις, που οδηγούσαν προς μία νέα ισορροπία. Κατά τη μέση βυζαντινή περίοδο η εικονομαχία και η μοιχική έριδα προκάλεσαν συγκρούσεις που έληξαν με τον αφορισμό του ιερέα Ιωσήφ —είχε τελέσει το «μοιχικό» γάμο του Κωνσταντίνου ζ' με τη Θεοδότη— και την οριστική αναστήλωση των εικόνων το 843. Ακολούθησε περίοδος συμπόρευσης, η οποία διαταράχτηκε για μικρό χρονικό διάστημα εξαιτίας του τέταρτου γάμου του Λέοντος ζ'⁶. Στη διάρκεια αυτής της περιόδου σημειώθηκαν αλλαγές στην πολιτειακή νομοθεσία και εμφανίστηκε στην αγιολογία το πρότυπο των γυναικών που αγίασαν χωρίς ποτέ να διαλυθεί ο γάμος τους.

Για να γίνει αντιληπτός ο συσχετισμός των δύο ζητημάτων που τίθενται εδώ, πρέπει να προηγηθεί σύντομη αναδρομή στη γαμική νομοθεσία σχετικά με το διαζύγιο και να εντοπισθούν οι τροποποιήσεις που επιχειρήθηκαν στα τέλη του 9ου και τις αρχές του 10ου αι. και που, κατά τη γνώμη μου, βρίσκονται σε άμεση συνάρτηση με το *Βίο* της Θωμαΐδος.

Η βυζαντινή νομοθεσία, υπό την επίδραση κυρίως της Εκκλησίας⁷, όριζε αρχικά ως μόνο λόγο διαζυγίου την πορνεία⁸ (μοιχεία). Αντίθετα, σύμφωνα με την ελληνική και

σότερο ακραία καθώς ο θάνατός της προήλθε από την εξασθένηση του οργανισμού της λόγω της συνεχούς βιαιότητας που υφίστατο (*Βίος Θωμαΐδος*, 239, κεφ. 16).

6. Ο γάμος του Λέοντος με τη Ζωή Καρβονοψίνα έγινε το 906 και ο «Τόμος της Ενώσεως», ο οποίος εκφράζει τις συγκεκριμένες απόψεις των δύο μερών —το κράτος υιοθετεί τις απόψεις της Εκκλησίας, ενώ εκείνη κατανοεί ορισμένες ανάγκες της κοινωνίας— υπογράφηκε το 920.

7. Για τη θέση της Εκκλησίας απέναντι στο διαζύγιο, βλ. Αν. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΣ, 'Η ελληνική ὀρθόδοξος ἐκκλησία καὶ τὸ διαζύγιον, 'Αρχεῖον 'Ιδιωτικοῦ Δικαίου 13, 1946, 214-236 (= Ο ΙΔΙΟΣ, *Δίκαιον καὶ Ἱστορία*, Αθήνα 1973, 224-243).

8. Mt., 5,9.

τη ρωμαϊκή νομοθεσία, ο γάμος ήταν ελεύθερα διαλυτός, είτε με την κοινή συναίνεση των συζύγων είτε με τη μονομερή βούληση του ενός⁹.

Η θέση της Εκκλησίας απέναντι στο αδιάλυτο του γάμου¹⁰ την οδήγησε να ζητήσει ρητά τη συμμόρφωση της πολιτειακής νομοθεσίας προς τις αντιλήψεις της. Παρ' όλα αυτά η λύση του γάμου παρέμενε μία κοινωνική πραγματικότητα, γιατί η νομοθεσία μέχρι τις αρχές του 8ου αιώνα καθόριζε μεν συγκεκριμένους λόγους διαζυγίου, προέβλεπε όμως συνέπειες γι' αυτούς που αδικαιολόγητα έλυναν το γάμο τους. Δινόταν, δηλαδή, έμμεσα η δυνατότητα σε όποιον ήθελε να διαζευχθεί, εφόσον ήταν έτοιμος να αντιμετωπίσει τις συνέπειες, που σε αρκετές περιπτώσεις καθιστούσαν πρακτικά αδύνατη τη σύναψη νέου γάμου¹¹.

Σύμφωνα με την ιουστινιάνεια νομοθεσία, η γυναίκα μπορούσε να ζητήσει τη μονομερή λύση του γάμου, διατηρώντας την προίκα της και απαιτώντας την προγαμιαία δωρεά υπέρ των παιδιών της, ακόμη και για λόγους ανάρμοστης συμπεριφοράς του συζύγου, που έθιγαν την προσωπικότητά της, ή για συμμετοχή του έστω και στο σχεδιασμό εγκλήματος καθοσιώσεως. Συγκεκριμένα, η γυναίκα μπορούσε να πετύχει τη λύση του γάμου αν ο άντρας της α) συνωμοτούσε κατά του αυτοκράτορα ή ήταν γνώστης συνωμοσίας και δεν την αποκάλυπτε, β) επιβουλεύονταν τη ζωή της ή γνωρίζοντας ότι άλλοι την επιβουλεύονταν δεν της το καθιστούσε γνωστό, γ) επιχειρούσε να την ωθήσει σε μοικεία, δ) την κατηγορούσε για μοικεία χωρίς να μπορεί να το αποδείξει, ε) διατηρούσε σχέσεις με άλλη γυναίκα είτε μέσα στο σπίτι τους είτε σε άλλο σπίτι στην ίδια πόλη και επέμενε στις σχέσεις αυτές παρά τις αντίθετες προτροπές¹². Ο σύζυγος, εκτός από την επιβουλή της ζωής του και τη μοικεία, καθώς και τη μη αποκάλυψη συνωμοσίας κατά του αυτοκράτορα, που ενδεχομένως έπεφτε στην αντίληψη της συζύγου του, μπορούσε να προβάλει ως αιτία διαζυγίου και την «ανήθικη» συμπεριφορά της. Αν, δηλαδή, χωρίς την άδειά του βρισκόταν με άλλους άνδρες σε συμπόσια ή δημόσια λουτρά, αν πήγαινε στον ιππόδρομο ή στο θέατρο χωρίς αυτός να το έχει επιτρέψει ή αν έμενε έξω από το σπίτι της με εξαίρεση το σπίτι των γονέων της¹³.

9. Βλ. τη βιβλιογραφία στο ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Δίκαιον και Ίστορία*, 224 σημ. 1-2.

10. Καθορίστηκε ήδη από τον ιδρυτή της (Μτ. 19.6, Λκ. 16.18, Μα.10.11-12). Ωστόσο οι ερμηνευτές της Γραφής και οι πρώτοι εκκλησιαστικοί συγγραφείς συνειδητοποίησαν ότι η ανθρώπινη φύση και αδυναμία δεν ήταν δυνατό να μη ληφθούν υπόψη. Και ενώ η Δυτική Εκκλησία απαγόρευσε τελείως το διαζύγιο, η Ανατολική το επέτρεψε υπό σαφείς προϋποθέσεις, χωρίς όμως ποτέ να πάψει να βλέπει το θέμα με δυσμένεια και να τονίζει την αναγκαιότητα της διατήρησης της έγγαμης συμβίωσης.

11. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Δίκαιον και Ίστορία*, 228-229.

12. *Novellae* [*Corpus Juris Civilis* III, έκδ. R. SCHÖLL-G. KROLL, Βερολίνο 1895 (ανατύπωση 1972)], Νεαρά 117 κεφ. 8. 9· ηβ. *Βασιλικά*, 28.7.1.

13. *Novellae*, Νεαρά 117, κεφ. 8.9· ηβ. *Βασιλικά*, 28.7.1.

Ο γάμος μπορούσε ακόμη να λυθεί χωρίς οικονομικές ή άλλες επιπτώσεις αν α) ένας από τους δύο συζύγους επέλεγε το μοναχικό βίο, β) ο άνδρας επί τρία χρόνια από τη σύσταση του γάμου δεν μπορούσε να εκτελέσει τα συζυγικά του καθήκοντα, και γ) ο σύζυγος βρισκόταν στην αιχμαλωσία για περισσότερο από πέντε χρόνια χωρίς να είναι γνωστό αν παραμένει στη ζωή¹⁴.

Οι Ίσαυροι αυτοκράτορες, πιστοί κατά πολύ στις χριστιανικές αντιλήψεις —ενστερνίστηκαν απόψεις της Εκκλησίας και συμπεριέλαβαν στην *Εκλογή* τους κανόνες της Πενθέκτης συνόδου—, επιθυμώντας να περιορίσουν τις αναίτιες διαλύσεις των γάμων¹⁵, προσδιόρισαν με σαφήνεια τους λόγους διαζυγίου¹⁶. Οι Μακεδόνες κατήργησαν την *Εκλογή* και με το νομοθετικό έργο τους επανέφεραν σε ισχύ και ως προς το διαζύγιο ιουστινιάνειες διατάξεις¹⁷ (νεαρά 117, έτος 542), προσαρμοσμένες στη σύγχρονή τους πραγματικότητα¹⁸. Έτσι, στον *Πρόχειρο Νόμο* και στα *Βασιλικά* οι λόγοι διαζυγίου εμφανίζονται διευρυμένοι, σε σχέση με την *Εκλογή*, αλλά ο νομοθέτης ισχυρίζεται ότι πριν τη σύνταξή τους οι λόγοι ήταν ακόμη περισσότεροι¹⁹. Ωστόσο πρόκειται για το κείμενο του κεφ. 8 της νεαρής 117 του Ιουστινιανού, και

14. *Novellae*, Νεαρά 22 κεφ. 5. 6. 7.: πβ. *Βασιλικά*, 28.7.4.

15. *Εκλογή* (έκδ. L. BURGMANN, *Ecloga* [Forschungen zur byzantinische Rechtsgeschichte 10] Φραγκφούρτη 1983) 2.9.1: ... ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ τῆς κακίας εἶδος ἐπιμελῶς τοῖς πολλοῖς τῶν ἀνθρώπων ἐμπολιτεύεται κἀντεῦθεν ἀγαπητικῶς πρὸς ἀλλήλους μὴ διακείμενοι κατὰ πολλὰς αἰτίας, καίπερ μὴ οὕσας τοιαύτας, ποιοῦνται τῆς ἑαυτῶν συμβιώσεως τὴν διάζευξιν, ῥητῶς ἐνθεῖναι τῇ παρουσίᾳ νομοθεσίᾳ τὰς αἰτίας, δι' ὧν τὰ συνοικέσια λύονται, τῶν δεόντων ἐκρίναμεν.

16. Η *Εκλογή* όριζε πως ο άνδρας μπορούσε να λύσει το γάμο, αν η γυναίκα του διέπρατε το έγκλημα της πορνείας (μοικείας), αν επιβουλευόταν τη ζωή του ή γνωρίζοντας άλλους που την επιβουλευόνταν δεν τους γνωστοποιούσε, καθώς και αν έπασχε από λέπρα. Η γυναίκα μπορούσε να πάρει διαζύγιο για παρόμοιους λόγους: αν ο σύζυγός της επί τρία χρόνια από την ημερομηνία του γάμου δεν μπορούσε να ανταποκριθεί στα συζυγικά του καθήκοντα, και για τους δύο άλλους λόγους που προαναφέρθηκαν, δηλαδή την επιβουλή της ζωής και τη λέπρα: *Εκλογή*, 2.9.2-3.

17. Για το διαζύγιο στο ιουστινιάνειο δίκαιο, βλ. Σπ. ΤΡΩΙΑΝΟΣ – Ιουλία ΒΕΛΙΣΣΑΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΑΡΑΚΩΣΤΑ, *Ιστορία Δικαίου*, Αθήνα-Κομοτηνή 1997², 304 κ.ε.

18. Ο *Πρόχειρος Νόμος* δεν επαναφέρει αποκλειστικά το ιουστινιάνειο δίκαιο αλλά περιλαμβάνει και νέες διατάξεις. Πρόκειται για τις διατάξεις 4.22-27, 11.4, 14.11, 16.14, 33.30-32, 34.17. Βλ. σχετικά Τ.-Ε. BOCHONNE, *To Date and Not To Date. On the Date and Status of Byzantine Law Books*, Groningen 1996, 47 και σημ. 92, και 62.

19. *Πρόχειρος Νόμος* [Ο *Πρόχειρος Νόμος*, έκδ. JGR, τόμ. 2, 107-228], 11.1: ἐπειδὴ πολλὰς ἐν τοῖς παλαιοῖς νόμοις εὗρομεν αἰτίας, ἐξ ὧν εὐχερῶς αἱ τῶν γάμων διαλύσεις γίνονται, τούτου ἕνεκα συνεῖδομεν ἐκ τούτων περιελθεῖν τινάς, αἵπερ ἡμῖν ἀνάξιοι πρὸς τὸ διαλύειν γάμους ἐφάνησαν, καὶ ταύτας μόνον ὀνομασθὶ τῇ παρόντι νόμῳ, ὑπὲρ ὧν εὐλόγως τοὺς γάμους δίχα ποινῆς ἔξεστι διαλύειν πβ. *Βασιλικά* 28.7.1 = *Novellae*, Νεαρά 117, κεφ. 9.

επομένως δεν ομιλεί ο νομοθέτης των Μακεδόνων αλλά ο ίδιος ο Ιουστινιανός, ο οποίος αναφέρεται στο πλήθος των λόγων διαζυγίου που ίσχυαν πριν από τη δική του κωδικοποίηση.

Στον *Πρόχειρο Νόμο*, που αποτέλεσε τη βάση για τη σύνταξη των *Βασιλικών*, καταγράφονται οι ίδιες αιτίες διαζυγίου που ίσχυαν επί Ιουστινιανού σύμφωνα με τη νεαρά 117. Στην *Εισαγωγή*, όμως, αναφέρεται μία ακόμη αιτία: αν η γυναίκα μπορούσε να αποδείξει ότι ο άντρας της ενεχόταν σε μία σειρά από εγκλήματα (φόνος, μαγανεία, αγυρτεία, πλαστογραφία, τυμβωρυχία, ιεροσυλία, ληστεία, παροχή ασύλου σε ληστές, κ.ά.) ή ότι την ξυλοκοπούσε, είχε το δικαίωμα να λύσει το γάμο της: ... *εἰ καὶ μάστιξιν ἐπ' αὐτὴν σφοδραῖς χρῶτο· εἰ τοίνυν ἡ γυνὴ τοιοῦτό τι δεῖξαι δυνηθεῖν, ἅδειαν αὐτῇ δίδωσιν ὁ νόμος, καὶ δαισὶν χρῆσθαι καὶ ἀφίστασθαι τοῦ γάμου καὶ τὴν προῖκα λαμβάνειν καὶ τὴν προγαμιαίαν δωρεὰν ἅπασαν*²⁰. Πρόκειται για την επαναφορά σε ισχύ της ιουστινιάνειας νεαρᾶς 22, κεφ. 15.1. Η τελευταία αυτή περίπτωση δεν περιλαμβάνεται στα *Βασιλικά*. Αντίθετα επανέρχεται το κεφ. 14 της νεαρᾶς 117 του Ιουστινιανού²¹, που δεν είχε περιληφθεῖ στον *Πρόχειρο Νόμο* και όπου γίνεται λόγος για τον αναίτιο ξυλοδαρμό, με την επισήμανση ότι δεν θεωρεῖται αιτία διαζυγίου: *Εἰ δέ τις τὴν ἰδίαν γαμετὴν μάστιξιν ἢ ξύλοις τυπήσει χωρὶς τινος τῶν αἰτιῶν, ἃς κατὰ τῶν γυναικῶν πρὸς τὴν τοῦ γάμου διάλυσιν ἄρκεῖν παρεκελευσάμεθα, γάμου μὲν διάλυσιν ἐκ τούτου γίνεσθαι οὐ βουλόμεθα, ὅσον τὸ τρίτον τῆς πρὸ γάμου ποιεῖ δωρεᾶς*²². Στην *Εισαγωγή*, επίσης, οι λόγοι

20. *Εισαγωγή* [*Επαναγωγή*, έκδ. JGR, τόμ. 2, 229–368] 21.6· πβ. *Novellae*, Νεαρά 22, κεφ. 15.1.

21. *Εἰ δέ τις τὴν ἰδίαν γαμετὴν μάστιξιν ἢ ξύλοις τυπήσει χωρὶς τινος τῶν αἰτιῶν, ἃς κατὰ τῶν γυναικῶν πρὸς τὴν τοῦ γάμου διάλυσιν ἄρκεῖν παρεκελευσάμεθα, γάμου μὲν διάλυσιν ἐκ τούτου γίνεσθαι οὐ βουλόμεθα, τὸν δὲ ἄνδρα τὸν δεικνύμενον χωρὶς τοιαύτης αἰτίας μάστιξιν ἢ ξύλοις τυπήσει τὴν ἑαυτοῦ γαμετὴν τοσοῦτον ὑπὲρ τῆς τοιαύτης ὕβρεως ἐκ τῆς ἄλλης αὐτοῦ διδόναι περιουσίας τῇ γυναικὶ καὶ συνεστώτος τοῦ γάμου, ὅσον τὸ τρίτον τῆς πρὸ γάμου ποιεῖ δωρεᾶς*.

22. *Βασιλικά* 28.7.7. Ο νομοθέτης εδώ διαχωρίζει την αναίτια από την αιτιολογημένη κακοποίηση. Ο σύζυγος θεωρεῖται προφανῶς ευρισκόμενος ἐν δικαίῳ, ἀν φερθεῖ βία ἐν τῇ γυναικὶ αὐτοῦ, ἢ ὅποια εἶναι ἀποδεδειγμένα ἐνόχη γιὰ ἓνα τουλάχιστον ἀπὸ τὰ παραπτώματα ποὺ συνιστοῦν λόγο διαζυγίου. Ἀς σημειωθεῖ ὅτι στὸ *Βίο* τοῦ Βασιλείου τοῦ Νέου († 944 ἢ 952) (ἐκδ. S. G. VILINSKIĬ, *Žitie sv. Vasilija novago v russkoj literature*, Μέρος δεύτερο: *Teksty, Zapiski Imp. Novorossijskago universiteta* 7, Οδησός 1911, 283–346), ἀπαντοῦν δύο ξυλοδαρμοὶ γυναικῶν οἱ ὁποῖοι αἰτιολογοῦνται. Στὴν πρώτη περίπτωση (*Βίος Βασιλείου τοῦ Νέου*, 295–298) πρόκειται γιὰ τὴν Ελένη, σύζυγο τοῦ Ἰωάννη στὸ σπῆι τοῦ ὁποῦ ἐμενε ὁ ἅγιος. Ὁ Βασίλειος προεῖδε ὅτι ὁ γείτονάς τους, Σαρωνίτης, γαμβρός τοῦ αυτοκράτορα Ρωμανοῦ Α', ἐπιβουλεύονταν τὴ βασιλεία. Προσπάθησε νὰ συνετίσει τὸν ἐν δυνάμει στασιαστὴ, ὁ ὁποῖος ὅμως τὸν συνέλαβε καὶ διέταξε τὴ μαστίγωσή του. Ἡ Ελένη τότε, ὠθούμενη ἀπὸ τὴν πίστη της στὸ Βασίλειο, προθυμοποιήθηκε νὰ πάρει τὴ θέση του, ὅπως καὶ ἐγένε. Ὁ Σαρωνίτης, ποὺ ἀποδέχθηκε τὴν πρόταση, πρὶν διατάξει τὴ μαστίγωση τῆς γυναίκας του κατηγόρησε γιὰ μοιχεία: *τύπατε ταύτην, φησὶν, ὥσπερ καὶ βούλεται· τάχα γὰρ μοιχὸς αὐτῆς ἐστίν* (*Βίος Βασιλείου τοῦ Νέου*, 298). Ἡ γυναίκα πέθανε λίγο ἀργότερα ἀπὸ φλεγμονὴ τῶν πληγῶν της.

για τους οποίους ο σύζυγος μπορούσε να ζητήσει τη λύση του γάμου του ήταν επιπλέον οι εξής: *ἐὰν ἡ γυνὴ εὐρεθῇ μαγγανεύουσα ἢ φόνον ἐξαμαρτάνουσα ἢ ἀνδραποδισμόν ἢ τυμβωρυκίαν ἢ ἱερόσυλος οὖσα ἢ συσπεύδουσα ληστοαῖς ἢ παραποιήσεως ἔνοχος, ἢ ἐὰν τὰς τολμηρὰς αὐτῆς κείρας τῷ ἀνδρὶ ἐπιβάλῃ, ἢ μηχανῆσαι τὸ ἐξεπίτηδες ἀμβλῶναι καὶ τὸν ἄνδρα λυπῆσαι καὶ ἀφελέσθαι τῆς ἐπὶ τοῖς παισὶν ἐλπίδος, ἢ καὶ συνέστηκε τὸ πρὸς αὐτὸν συνοικέσιον πρὸς ἐτέρους περὶ γάμων ἑαυτῆς διαλέγοιτο*²³. Οι δύο τελευταίες περιπτώσεις, δηλαδή η ἀμβλωση και η διαπραγμάτευση νέου γάμου εκ μέρους της γυναίκας όσο ακόμη διαρκούσε ο προηγούμενος, καθορίστηκαν ως αιτίες διαζυγίου με Νεαρές του Λέοντος ζ'²⁴.

Πολὺς λόγος ἔχει γίνεῖ για το αν η *Εισαγωγή* ἰσχυσε ως νόμος του κράτους ή παρέμεινε νομοσχέδιο, που παρασκευαζόταν παράλληλα με τον *Πρόχειρο Νόμο* και απηκούσε κυρίως τις απόψεις του Φωτίου²⁵, καθώς και για το αν ο *Πρόχειρος Νόμος* προηγήθηκε της έκδοσης της *Εισαγωγῆς* ή την ακολούθησε²⁶.

Ὡς προς το πρώτο, και σε σχέση με τη στάση του νομοθέτη απέναντι στη θέση της γυναίκας στη βυζαντινή κοινωνία, λίγη σημασία έχει αν η *Εισαγωγή* κυρώθηκε νομοθετικά. Σημαντικό είναι το γεγονός ότι υπήρξε τουλάχιστον η πρόθεση (στην περίπτωση που η *Εισαγωγή* παρέμεινε στο στάδιο της επεξεργασίας) να επιτραπεί στον ένα σύζυγο να λύσει το γάμο του, εφόσον αποδεικνυόταν ότι ο άλλος είτε ήταν εγκληματίας είτε κακοποιούσε το/τη σύζυγό του. Η Βυζαντινή αποκτούσε τη δυνατότητα να

Η δεύτερη γυναίκα ήταν η Μελιπινή, σύζυγος ενός Αλέξανδρου, η οποία όμως ήταν *μοιχαλὶς ἀκατάσχετος* και ο Αλέξανδρος *ἔτυπεν αὐτὴν ὅτι μοιχᾷται* (*Βίος Βασιλείου τοῦ Νέου*, 320). Η Μελιπινή ήταν αποδεδειγμένα ἔνοχη αλλά και η Ελένη, προκειμένου να μη μαστιγωθεῖ ἀναίτια, κατηγορήθηκε για το βαρύτερο ἴσως γυναικείο παράπτωμα.

23. *Εισαγωγή* 21.5· βλ. *Novellae*, Νεαρά 22, κεφ. 15.2.

24. *Les Nouvelles de Léon VI le Sage*, ἐκδ. P. NOAILLES-A. DAIN, Παρίσι 1944, Νεαρές αρ. 31 και αρ. 30.

25. Η σχετική βιβλιογραφία στο Σπ. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, *Οι πηγές του βυζαντινού δικαίου*, Αθήνα 1999, 171-173.

26. Η μέχρι τότε ισχύουσα άποψη ανειράπη από τον A. SCHMINCK, *Studien zu mittelbyzantinischen Rechtsbüchern* [Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte 13], Φραγκφούρτη 1986. Τις άπόψεις του Schminck εξέθεσε για πρώτη φορά στην Ελλάδα ο Σπ. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, «Η προβληματική τῆς νομικῆς γραμματείας τὴν ἐποχὴ τοῦ Πορφυρογεννίτου κατὰ τὴ νεώτατη ἔρευνα», *Κωνσταντίνος Ζ΄ ὁ Πορφυρογεννῆτος καὶ ἡ ἐποχὴ τοῦ Β΄ Διεθνῆς Βυζαντινολογικῆς Συνάντησης* (Δελφοί, 22-26 Ἰουλίου 1987), Αθήνα 1989, 87-102. Στο ἔργο του τελευταίου *Οι πηγές του βυζαντινού δικαίου*, 171 κ.ε. ἐκτίθενται καὶ σχολιάζονται ἡ προγενέστερη καὶ μεταγενέστερη σχετικὴ βιβλιογραφία καθὼς καὶ οἱ ἀντίθετες άπόψεις. Τὴν παραδοσιακὴ άποψη υποστήριξε καὶ τεκμηρίωσε ἡ Αικατερίνη ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινὴ Ἱστορία Β/2, 867-1081*, Θεσσαλονίκη 1997², 38-40, ἐνὼ ὁ BOCHONNE, *To Date and Not To Date*, 7-56, συγκέντρωσε με ἐξαιρετικὴ ἐπιμέλεια τὴς κάθε μορφῆς μαρτυρίες που εὐνοοῦν τὴν παραδοσιακὴ άποψη.

απομακρυνθεί από έναν τυραννικό και βάνανσο σύζυγο. Το φαινόμενο της βίαιης μεταχείρισης των γυναικών ήταν παλαιό και ήδη ο Μέγας Βασίλειος είχε φροντίσει να τονίσει ότι η γυναίκα έπρεπε να υπομένει και σε καμία περίπτωση να μη ζητά τη διάλυση του γάμου. Ο Ιωάννης Δαμασκνός επανέλαβε: *Κὰν τραχὺς ἦ, καὶ ἄγριος τὸ ἦθος ὁ σύζυγος, ἀνάγκη φέρειν τὴν ὁμόζυγον, καὶ μηδεμιᾶς προφάσεως καταδέεσθαι τὴν ἔνωσιν διασπᾶν. Πλήκτης ἐστίν; ἀλλ' ἀνὴρ... Τραχὺς καὶ δυσάρεστος; ἀλλὰ μέλος ἴδιον, καὶ μελῶν τὸ τιμιώτατον...*²⁷. Η Εκκλησία είχε εκφράσει την άποψή της: η γυναίκα όφειλε να υπομένει. Ο πολιτειακός νομοθέτης, όμως, κατανοώντας προφανώς τη δυσμενή θέση της και θέλοντας να τη βελτιώσει, ερχόταν να την απαλλάξει, αν αυτή το επιθυμούσε, από ένα μαρτύριο, που, δεν εξέλιπε ποτέ από την ανθρώπινη κοινωνία. Το ίδιο είχε επιχειρήσει και ο Ιουστινιανός (Νεαρά 22 κεφ. 15.1) υπαναχώρησε όμως (Νεαρά 117 κεφ. 14), πιθανόν υπό την πίεση της Εκκλησίας.

Ως προς το δεύτερο θέμα, της χρονικής ακολουθίας των δύο νομοθετημάτων, τα υπάρχοντα επιχειρήματα είναι πολλά και πειστικά και από τις δύο πλευρές. Μπορεί, όμως, κανείς μελετώντας τις περί λύσεως του γάμου διατάξεις να παρατηρήσει επιπρόσθετα το εξής. Τα *Βασιλικά*, προσδιορίζοντας τις αιτίες διαζυγίου, επαναλαμβάνουν τις διατάξεις του *Πρόχειρου Νόμου*, στον οποίο δεν γίνεται λόγος για τον ξυλοδαρμό της γυναίκας ως αιτία διαζυγίου. Αναγκάζεται, ωστόσο, ο συντάκτης τους, με την επαναφορά του κεφ. 14 της ιουστινιάνειας νεαρής 117, να αναφερθεί στο θέμα και να διευκρινίσει, ότι η αδικαιολόγητη κακοποίηση της συζύγου δεν πρέπει να συνιστά αιτία διάλυσης του γάμου. Είναι λογικό ότι για να ανακύψει η ανάγκη αυτής της επισήμανσης θα πρέπει, έστω και για μικρό χρονικό διάστημα, άλλος νόμος να προέβλεπε αυτή τη δυνατότητα. Αυτός ο νόμος δεν είναι άλλος από την *Εισαγωγή*. Αν ο *Πρόχειρος Νόμος* ήταν αυτός που προηγήθηκε αμέσως των *Βασιλικών* και στον οποίο ο αναίτιος ξυλοδαρμός είχε ήδη απαλειφθεί από τις αιτίες διαζυγίου δεν θα υπήρχε ανάγκη αυτής της επισήμανσης. Φαίνεται πραγματικά αδικαιολόγητο ο νομοθέτης να εκφράζει την αντίθεσή του προς διάταξη ήδη καταργημένη. Ο συλλογισμός αυτός οδηγεί στην ενίσχυση των επιχειρημάτων της παραδοσιακής άποψης σχετικά με τη χρονολογική σειρά των νομοθετημάτων των Μακεδόνων. Σύμφωνα με αυτή, ο *Πρόχειρος Νόμος* ήταν το πρώτο νομοθετικό έργο με πιθανότερη χρονολογία έκδοσης το 872. Επανάφερε σε ισχύ ιουστινιάνειες διατάξεις του γαμικού δικαίου από τη νεαρά 117, προσαρμοσμένες στη νέα κοινωνική πραγματικότητα αποφεύγοντας το κεφ. 14, χωρίς δηλαδή να κάνει λόγο για την κακοποίηση, αφού ούτως ή άλλως αυτό δεν προβλεπόταν στην προϊσχύουσα *Εκλογή*. Ακολούθησε η *Εισαγωγή* (μεταξύ 879 και 886), στην οποία με την επαναφορά σε ισχύ της Νεαρής 22 κεφ. 15.1, υπήρχε μέριμνα για

27. *Ἐρὰ παράλληλα*, PG 96, στ. 245· βλ. και Λαΐου, Η ιστορία ενός γάμου, 249.

τις κακοποιημένες γυναίκες, με αμφίβολη την ισχύ της ως νόμου. Στα *Βασιλικά* καταργήθηκε η διάταξη της *Εισαγωγής*. Αν, όπως έχει υποστηρικθεί, τη βάση για τη σύνταξη των *Βασιλικών* αποτέλεσε ο *Πρόχειρος Νόμος*, ο πολιτειακός νομοθέτης δεν είχε λόγο να αντιπθεί σε διάταξη που δεν υπήρχε εκεί. Είναι σαφές ότι στο νου της νομοπαρασκευαστικής ομάδας των *Βασιλικών* υπήρχε η *Εισαγωγή*, καθώς μάλιστα και ορισμένοι από τους σύγχρονους ερευνητές που αμφισβητούν τη νομοθετική κύρωση δεν απορρίπτουν το πραγματικό γεγονός της εφαρμογής της στην πράξη²⁸.

Όπως και αν έχουν τα πράγματα –πιστεύω ότι το θέμα παραμένει ανοικτό παρά τις εκατέρωθεν πειστικές θέσεις ή και τις επιμέρους ενδείξεις– βέβαιο είναι και βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με όσα θα ακολουθήσουν παρακάτω το γεγονός, ότι είτε ως πρόθεση της υπό το Φώτιο νομοπαρασκευαστικής επιτροπής της *Εισαγωγής* είτε ως διάταξη με ισχύ νόμου πριν η μετά τον *Πρόχειρο Νόμο*, το βυζαντινό κράτος φάνηκε να επιχειρεί την αντιμετώπιση του προβλήματος των γυναικών που, χωρίς αιτία²⁹, κακοποιούνταν από τους συζύγους τους. Δεν μπορεί να ισχυρισθεί κανείς ότι η θέση της Βυζαντινής στην κοινωνία είχε παραμείνει ίδια στην πορεία του χρόνου. Στα τέλη του 9ου αι. οι γυναίκες είχαν ασκήσει εξουσία, είχαν αποκτήσει, με βάση τη νομοθεσία των Ισαύρων, αυξημένο ρόλο στην οικογένεια και είχαν, έστω μικρή, παρουσία στην οικονομική ζωή της αυτοκρατορίας.

Στο σημείο αυτό έχει θέση η αναφορά στους *Βίους* της Θεοφανούς, της Μαρίας της Νέας και της Θωμαΐδος της Λεσβίας. Η Αγγελική Λαΐου, ασχολούμενη με το νεοφανές πρότυπο της έγγαμης αγίας, έχει ομαδοποιήσει και τους τρεις *Βίους*. Η χρονική απόσταση συγγραφής του πρώτου *Βίου* (γράφηκε πολύ κοντά στο θάνατο της Θεοφανούς που συνέβη το 895 ή 896³⁰) από τους υπόλοιπους δύο (γράφηκαν στα μέσα του 10ου αι.) παρέχει την κατ' αρχήν δυνατότητα να διαφοροποιηθεί η περίπτωση της Θεοφανούς από τις άλλες. Ο βιογράφος, γνωστός στον κύκλο του παλατίου³¹,

28. Βλ. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, *Πηγές*, 173 και σημ. 13.

29. Το ξυλοκόπημα της συζύγου θεωρείτο προφανώς δικαιολογημένο αν αυτή ήταν ένοχη για κάποιο αδίκημα που συνιστούσε λόγο διαζυγίου: *Βασιλικά* 28.7.7 (= *Novellae*, Νεαρά 117 κεφ. 14).

30. Patricia KARLIN-HAYTER, *La mort de Théophano* (10.11.896 ou 895), *BZ* 62, 1969, 13-19.

31. Τις πληροφορίες, που ο ίδιος ο συγγραφέας παραδίδει στο κείμενο του *Βίου* σχετικά με την οικογένειά του και τη σχέση του με το αυτοκρατορικό περιβάλλον –ήταν ο δεύτερος (;) γιος ανώτερου αξιωματούχου της αυλής του Λέοντος Σ΄–, αλλά και την υπόθεση ότι συγγραφέας του *Βίου* είναι ο μάλιστα Σλοκάκας, ανώνυμος σχολιαστής του *codex Vat. gr. 1322* (13ος αι.), βλ. στο Α. ALEXAKIS, *Leo VI, Theophano, a magistros Called Slogakakos, and the Vita Theophano* (*BHG* 1794), *BF* 21, 1995 (= *Bosphorus Essays in Honour of Cyril Mango* έκδ., St. EFTYMIADIS – Claudia RAPP – D. TSOUGARAKIS), 45-56, ιδιαιτ. 48-49, 54-56.

όταν πείστηκε από το θείο της, αρτοκλίνη Μαρτίνο, —εμφανίστηκε σε όνειρό του— να συγγράψει εγκώμιο της ανιψιάς του, ήταν κάτι παραπάνω από διστακτικός: *καὶ ποῖα ὑποθέσει χρῆσθαι τὴν ἐκείνης κατορθωμάτων; οὐ πάρεστιν αὐτῇ ἀσκήσεως δρόμος οὐδὲ μαρτυρίου ἀγῶνες, οὐ θαυμάτων ἐπίδειξις καὶ τί λέξαι ἢ συγγράψασθαι ἀπορῶ*³². Μετά την προτροπή του Μαρτίνου ο συγγραφέας συνέγραψε *τοὺς δύο... κανόνες, τὸν εἰς τέταρτον τόνον ὄντα καὶ τὸν εἰς πлагίου δευτέρου*³³ και όχι το *Βίο*. Η συνέχεια των γεγονότων έδωσε επιχειρήματα. Η Θεοφανώ, που είχε μεν ως τότε θαυματουργήσει αλλά μόνο σε στενό κύκλο οικογενειακών φίλων³⁴, θεράπευσε και τον ίδιο το συγγραφέα του *Βίου* της, όταν εκείνος φάνηκε ξανά δύσπιστος για την αγιότητά της³⁵. Όλες οι ενστάσεις είχαν πλέον καταρριφθεί, οι θαυματουργές ιδιότητες της Θεοφανούς είχαν πιστοποιηθεί και ο *Βίος* μπορούσε να γραφεί. Όταν το 14ο αι. ο Νικηφόρος Γρηγοράς ξαναέγραψε το *Βίο* παρέλειψε όλα τα θαύματα³⁶, ενώ είναι γνωστή η αντίδραση που συνάντησε ο Λέων από ορισμένους επισκόπους όταν θέλησε να κτίσει ομώνυμο προς τιμή της ναό³⁷.

32. *Βίος Θεοφανούς*, 22· Η ΛΑΪΟΥ (Η ιστορία ενός γάμου, 247) παραβλέπει ότι τα θαύματα προς άλλα μέλη της οικογένειας του συγγραφέα έχουν προηγηθεί και θεωρεί ότι αυτά ήρθαν να απαντήσουν στο ερώτημα που τέθηκε στο Μαρτίνο. Ο ALEXAKIS (Leo VI, 53) διαπιστώνει *lapsus calami* ή έστω στιγμιαίο *lapsus* του βιογράφου, ο οποίος αμφέβαλε για όσα είχε γράψει ως αληθή.

33. *Βίος Θεοφανούς*, 22.

34. Με την εξαίρεση ενός μεταθανάτιου θαύματος της Θεοφανούς από το οποίο επωφεληθήκε ανώδυνη γυναίκα που είχε καταληφθεί από δαιμόνιο (*Βίος Θεοφανούς*, 17-18, κεφ. 25), τα υπόλοιπα έγιναν προς όφελος του συγγραφέα του *Βίου* και μελών της οικογένειάς του· βλ. ALEXAKIS (Leo VI), 52-53.

35. *Βίος Θεοφανούς*, 23-23.

36. Τοῦ σοφωτάτου κυροῦ Νικηφόρου τοῦ Γρηγορά, Λόγος εἰς τὴν ἁγίαν Θεοφανῶ τὴν βασιλῖδα, έκδ. Ed. KURTZ, Zwei griechische Texte über die Hl. Theophano, die Gemahlin Kaisers Leo VI, *Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de St. Petersburg*, VIIIe s., 3/2, 1898, 25-45.

37. Την ιστορία του ναού προς τιμήν της Θεοφανούς καθώς και τις υποθέσεις σχετικά με την εκεί μεταφορά του λειψάνου της από το Λέοντα έχει μελετήσει τελευταία ο G. DAGRON, Théophano, les Saints-Apôtres et l'église de Tous-les-Saints, *Σύμμεικτα* 9, 1994 (= *Μνήμη Δ. Α. Ζακυθνοῦ*, Α'), 201-218, όπου και η σχετική βιβλιογραφία. Γενικότερα ο Λέων Ξ' θέλησε να τιμήσει τις νεκρές συζύγους του, Θεοφανώ και Ζωή Ζαούτζαινα, και να τους αφιερώσει ναούς. Η μόνη μαρτυρία για νεόδμητο προς τιμήν της Ζωής ναό, στον οποίο ο αυτοκράτορας μετέφερε το λείψανό της, προέρχεται από τον ΨΣΥΜΕΩΝ (ΣΥΜΕΩΝ ΛΟΓΟΘΕΤΗΣ, *Χρονογραφία*, έκδ. I. BEKKER, *Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus* [CSHB], Βόννη 1838), 703: *πλησίον δέ, τοῦ Μαΐου μηνός, οἰκοδομήσας ναόν, τὴν ἁγίαν Ζωήν, κατατίθουσιν αὐτὴν* βλ. και R. JANIN, *La géographie ecclésiastique de l'empire byzantin*, Παρίσι 1969², 134. Σύμφωνα με τη Sharon E. J. GERSTEL, Saint Eudokia and the Imperial Household of Leo VI, *The Art Bulletin* 79, 1997, 699-707, ο Λέων επιθυμούσε να τιμήσει και την τρίτη σύζυγό του Ευδοκία Βαΐανή. Αρκέστηκε όμως στην ένθεση μαρμαρίνης πλάκας στο ναό της Θεοτόκου της μονής του Λιβός που εγκαινιάστηκε το 907 παρουσία του αυτοκράτορα. Η πλάκα αυτή έφερε ασαφή απεικόνιση της αγίας Ευδοκίας, την οποία η ερευνήτρια ταυτίζει με την τρίτη σύζυγο του Λέοντος.

Ας επιχειρήσουμε μια διαφορετική από την ήδη εκφρασμένη ερμηνεία του φαινομένου. Η μακεδονική δυναστεία, που βρισκόταν στο θρόνο ήδη περισσότερο από τριάντα χρόνια, αισθανόταν επιτακτική την ανάγκη καθαγιασμού της με τον προσφορότερο και εγκυρότερο τρόπο, την αγιοποίηση μέλους της. Άλλωστε, ένα τουλάχιστον μέλος από τις δυναστείες που είχαν προηγηθεί είχε αναγραφεί στις δέλτους της Εκκλησίας. Από τη δυναστεία των Ισαύρων η Ειρήνη η Αθηναία ήταν αγία και από τη δυναστεία του Αμορίου η αυτοκράτειρα Θεοδώρα, και οι δύο γυναίκες. Από τους Μακεδόνες αυτοκράτορες ο Βασίλειος Α΄ είναι γνωστό ότι είχε εγκαθιδρύσει τη δυναστεία του φονεύοντας τον προκάτοχό του³⁸. Για τη σύζυγό του Ευδοκία Ιγγερίνα λέγονταν πολλά...³⁹. Ο Λέων Σ΄ ήταν ακόμη εν ζωή. Η Θεοφανώ, λοιπόν, γυναίκα και αυτή όπως και στις προηγούμενες δυναστείες, ήταν το καταλληλότερο πρόσωπο για αγιοποίηση, έτσι ώστε η βασιλεύουσα δυναστεία όχι μόνο να απαλύνει στη συνείδηση του λαού το άγος της αρχής της αλλά και να περιβληθεί τον επίσημο μανδύα της αγιότητας. Σε περίοδο κατά την οποία, όπως προαναφέρθηκε, Εκκλησία και Πολιτεία συνέπλεαν και συγκεκριμένα η Πολιτεία είχε ενσωματώσει τις απόψεις της Εκκλησίας στο πολιτειακό δίκαιο, ενώ η Εκκλησία, από την πλευρά της, προσπαθούσε να θέσει το θεσμό του γάμου υπό τον έλεγχό της, ήταν σχεδόν αναμενόμενο η τελευταία να υποκύψει στις πιέσεις της δυναστείας και να αποδεχθεί την αγιοποίηση της μέχρι το θάνατο έγγαμης Θεοφανούς⁴⁰.

38. Σύμφωνα με το Κλητορολόγιο του Φιλοθέου (έτ. 899, δηλαδή δεκατρία χρόνια μετά το θάνατο του Βασιλείου) τιμάται η μνήμη του ως αγίου, ορθοδόξου, μεγάλου βασιλέως με λειτουργία από τους απογόνους του, όχι όμως από την επίσημη Εκκλησία, όπως προκύπτει από το Συναξάριο της Εκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, στο οποίο δεν αναφέρεται η μνήμη του θανάτου του. Η οικογένεια καθώς και άνθρωποι του περιβάλλοντος του Βασιλείου κατέβαλαν, μάταια όμως, προσπάθεια να επιβάλουν τη λατρεία του· βλ. Κωνσταντίνα ΜΕΝΤΖΟΥ-ΜΕΙΜΑΡΗ, Ο Αυτοκράτωρ Βασίλειος Α΄ και η Νέα Εκκλησία. Αυτοκρατορική ιδεολογία και εικονογραφία, *Βυζαντικά* 13, 1993, 49-94, ιδιαίτ. 75 κ.ε.

39. Βλ. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιστορία*, Β/2, 17 σημ. 6.

40. Ο ALEXAKIS (Leo VI, 54-56) αντικρούοντας την άποψη της Evelyne PATLAGEAN (Sainteté et Pouvoir, S. Hackel (έκδ.), *The Byzantine Saint. 14th Spring Symposium of Byzantine Studies, University of Birmingham 1980*, Λονδίνο 1981, 104) ότι η αγιοποίηση της Θεοφανούς ήταν «une cause impériale», έχει υποστηρίξει ότι ο *Βίος* της γράφτηκε με πρωτοβουλία του συγγραφέα του, με σκοπό να κολακεύσει το Λέοντα Σ΄. Για το λόγο αυτό απουσιάζουν από το *Βίο* όλα τα γνωστά από άλλες πηγές και ιδίως από το *Βίο* του πατριάρχη Ευθυμίου στοιχεία, —η απιστία του αυτοκράτορα με τη Ζωή Ζαούτζαινα, η διάσταση του αυτοκρατορικού ζεύγους και η επιθυμία της αυγούστας να διαζευχθεί—, που αμαυρώνουν το γάμο και θα εξέθεταν τον αυτοκράτορα. Βλ. και S. TOUGHER, *The Reign of Leo VI (886-912). Politics and People*, Leiden - Νέα Υόρκη - Κολονία 1997, 138-140. Ο H.-G. BECK (*Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, Μόναχο 1959, 564) αποδίδει την απόκρυψη των στοιχείων αυτών σε άγνοια του συγγραφέα για τα όσα συνέβαιναν στο παλάτι, ενώ η Germaine DA COSTA-LOUILLET, *Saints de Constantinople, Byzantion* 25-

Οι δύο άλλοι *Βίοι*, της Μαρίας της Νέας και της Θωμαΐδος, γράφτηκαν μετά τη ρητή διατύπωση των *Βασιλικών*, ότι ο ξυλοδαρμός της συζύγου δεν συνιστούσε αιτία διαζυγίου. Ο *Βίος* της Μαρίας της Νέας γράφτηκε πιθανότατα στο μοναστήρι της στη Βιζύη και ο χρόνος συγγραφής του τοποθετείται συνήθως στον 11ο αι., καθώς ο βιογράφος αναφέρεται στο Βασίλειο Β'. Ο Beck όμως θεωρεί ότι συντάχθηκε αμέσως μετά το θάνατο της αγίας (902/903)⁴¹ και σε αυτή την περίπτωση η μνεία του Βασιλείου Β' θεωρείται μεταγενέστερη προσθήκη. Ο *Βίος* της Θωμαΐδος χρονολογείται στον 10ο αι., με βάση αναφορά στο Ρωμανό (Β') Πορφυρογέννητο⁴². Και οι δύο αυτές γυναίκες υπέμειναν κατά τη διάρκεια του γάμου τους τη βίαη συμπεριφορά και το ξυλοκόπημα από τους άντρες τους. Η Μαρία πέθανε κακοποιημένη και η Θωμαΐς σε ηλικία τριάντα οκτώ ετών εξαιτίας του συνεχούς άγριου ξυλοδαρμού που υφίστατο από το σύζυγό της, Στέφανο.

Ο Λέων Σ' είχε αποφασίσει και επιβάλει νομοθετικά, ότι οι γυναίκες όφειλαν να υπομένουν τον αναίτιο ξυλοδαρμό από τους συζύγους τους. Προκειμένου να ικανοποιήσει την Εκκλησία απάλειψε τη διάταξη της *Εισαγωγής* και περιόρισε τους λόγους του διαζυγίου. Δεν έπρεπε όμως οι γυναίκες, που υφίσταντο το μαρτύριο, να παρηγορηθούν και να ενισχυθούν ώστε αγόγγυστα να υπομείνουν, ιδιαίτερα, καθώς είχε προηγηθεί η *Εισαγωγή*, έστω για μικρό χρονικό διάστημα κάτω από την πίεση των κοινωνικών αναγκών, με βάση την οποία είχαν τη δυνατότητα να απαλλαγούν; Δεν έμενε παρά η αδικία που συντελείτο με την εφαρμογή των *Βασιλικών* απέναντι στις κακοποιημένες γυναίκες να αποκατασταθεί από την ίδια την Εκκλησία που την είχε επιβάλει. Το πρότυπο της γυναικείας αγιότητας μέσα από το γάμο ήταν ήδη έτοιμο και είχε γίνει αποδεκτό. Στο πρότυπο αυτό ενσωματώθηκε η υπομονή στα συζυγικά μαρτύρια, τα οποία στάθηκαν ικανή και αναγκαία συνθήκη για να ενταχθεί η Θωμαΐς στη χορεία των αγίων.

Με βάση όσα προαναφέρθηκαν οι τρεις *Βίοι* δεν αποτελούν ενιαίο σύνολο, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά στις συνθήκες και στο λόγο δημιουργίας τους.

Η Θεοφανώ έγινε αποδεκτή ως αγία για λόγους πολιτικούς⁴³. Η Εκκλησία όφειλε στο Λέοντα, πέρα από την απάλειψη από τη νομοθεσία του διατάξεων που αντίκεινταν στις απόψεις της, και την απόφασή του να ορίσει ότι ο γάμος ήταν έγκυρος

27, 1955-1957, 824) σε πρόνοια του βιογράφου, καθώς η ιδιωτική ζωή του αυτοκράτορα ήταν σε όλους γνωστή.

41. BECK, *Kirche und theologische Literatur*, 565. Βλ. και Α. Κ(ΑΖΗΔΑΝ), «Mary the Younger», *ODB*, τόμ. 2, 1311.

42. Α. Κ(ΑΖΗΔΑΝ), «Thomais of Lesbos», *ODB*, τόμ. 3, 2076.

43. Βλ. και PATLAGEAN, *Sainteté et Pouvoir*, 104.

μόνο αν είχε την ευλογία της⁴⁴, θέτοντας έτσι το θεσμό υπό τον έλεγχό της. Από την πλευρά της έπρεπε και η Εκκλησία να αποδεχθεί την αγιότητα μέσα από αυτό το θεσμό που ήταν ευλογημένος και ακατάλυτος. Ας σημειωθεί ότι την ίδια χρονική περίοδο ο συγγραφέας του *Βίου* της Θεοδώρας Θεσσαλονίκης († 892), Γρηγόριος κληρικός, αισθανόταν αμηχανία θέλοντας να δικαιολογήσει το γεγονός, ότι η Θεοδώρα αγίασε, ενώ προηγουμένως είχε παντρευτεί και είχε ζήσει στην πόλη, έστω και αν στα τελευταία χρόνια της ζωής της είχε γίνει μοναχή⁴⁵. Είναι προφανές ότι στη συνείδηση των Βυζαντινών η αγιότητα ήταν συνυφασμένη με το μοναχισμό και την αγνότητα.

Οι *Βίοι* της Μαρίας της Νέας και κυρίως της Θωμαΐδος απαντούν σε αιτήματα της κοινωνίας και όχι της εξουσίας. Ο νέος τύπος της γυναικείας αγιότητας ήταν φαινόμενο πράγματι «εφήμερο», όπως έχει παρατηρήσει η Αγγελική Λαΐου, δεν πιστεύω όμως ότι «συνδέεται με τις γαμήλιες περιπέτειες του Λέοντος Ζ΄»⁴⁶. Δημιουργήθηκε για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας, ως απόρροια «συναλλαγών» μεταξύ Πολιτείας και Εκκλησίας. Στη συνέχεια, αρκετά χρόνια αργότερα, αντισταθμίζοντας την αδικία που απέρριψε από τη νομοθετική μεταβολή που επέβαλαν τα *Βασιλικά*, συμπεριέλαβε την ανδρική τραχύτητα και τον αναίτιο ξυλοδαρμό των έγγαμων γυναικών ως οδού προς την αγιότητα⁴⁷. Οι γυναίκες όφειλαν να υπομένουν τη βάνανση συμπεριφορά των συζύγων τους, όπως η Θωμαΐς *εὐχαρίστως ἔφερε τὰς πληγὰς ὡς μάρτυς καίρουσα τῷ Χριστῷ*⁴⁸. Η επιθυμία της Πολιτείας να τις απαλλάξει δεν ήταν παρά μικρό διάλειμμα στη διαρκώς ισχύουσα επιταγή του Παύλου *αἱ γυναῖκες τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν ὑποτάσσονται ὡς ἐν Κυρίῳ*⁴⁹. Οι *Βίοι* τους δεν είχαν ευρεία διάδοση, όπως αποδεικνύουν η μη ύπαρξη μιμητών⁵⁰ αλλά και η μικρή χειρόγραφη παράδοσή τους⁵¹. Οι ευκαιριακές προσθήκες στο πρότυπο αγιότητας στοιχείων, που είτε εξυπηρετούσαν πολιτικές σκο-

44. *Les nouvelles*, Νερά 89, σελ. 295-297: ... καὶ τὰ συνοικέσια τῇ μαρτυρίᾳ τῆς ἱερᾶς εὐλογίας ἐρρῶσθαι κελεύομεν.

45. *Βίος* Θεοδώρας Θεσσαλονίκης, έκδ. Σ. Α. ΠΑΣΧΑΛΙΔΗΣ, *Ὁ Βίος τῆς ὁσιομυροβλήτιδος Θεοδώρας τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ*, Θεσσαλονίκη 1991, 182-184, κεφ. 59.

46. ΛΑΪΟΥ, Η ιστορία ενός γάμου, 250.

47. Καὶ παρὰ τοῦ Στεφάνου δέκεται τὰς πληγὰς, ἵνα τοῦ δεσποτικοῦ στεφάνου τύχη παρὰ Χριστοῦ. *Βίος* Θωμαΐδος, 236, κεφ. 8.

48. *Βίος* Θωμαΐδος, 236, κεφ. 8.

49. *Προς Εφεσίους*, Ε' 22.

50. Βλ. ΛΑΪΟΥ, Η ιστορία ενός γάμου, 250.

51. Ο *Βίος* της Θεοφανούς σώζεται στο χειρόγραφο κώδικα Laurent. Conv. Soppr. B 1, Camaldoni 1214, 14ου αι., όπου και ο *Βίος* της Θωμαΐδος, ενώ ο *Βίος* της Μαρίας της Νέας στους κώδικες Vat. graec. 800, 14ου-15ου αι., και Ath. Lavra K 821 επίσης του 14ου αι. βλ. PATLAGEAN, Sainteté et Pouvoir, 91-92.

πιμότητες είτε επιχειρείτο να απαλύνουν τη δυσαρέσκεια και την κοινωνική αδικία που προκάλεσαν οι παλινδρομήσεις του πολιτειακού νομοθέτη, δε γίνονταν εύκολα αποδεκτές στη συνείδηση των πιστών αλλά ούτε και από την επίσημη Εκκλησία.